

С(халм)2

Н298

-571996-

Нармин Морхаж

ТЕЕГИН АҢУД

К84(2=643)6-4
И 298

Нармин Морхаж

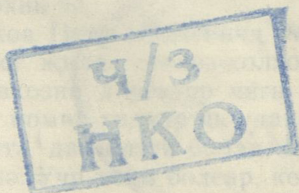
ТЕЕГИН АҢУД

Түүкс болн келврмүд

— 541996 —

PK

2

ЭЛСТ
ХАЛЬМГ ДЕГТР ЫАРЬАЧ
1985

НАРГ

Түүхс

Буян	3
Теегин совхозд	46

Келврмүд

Хойр күлг	113
Кезэцк жирхлэс	119
Оглан Хазгин келврмүдэс	127
Налв	140
Бөк хаана тууж	145
Мана гэм бас бөөнэ	154
Мазн баатр	167

КЕЛВРМУД

ХОЙР КҮЛГ

Кезэнэ гилтэл, сүл болсн ик дээнэ өмн, Манц деер бээдг «Улан малч» совхозд хойр күлг бээдг билэ. Эндр генткн теднэ туск ухан нанд орад, ода бичж суусм эн.

Хурдн зеерд

Негнь хурдн зеерд гидг мөрн билэ. Цаһан Увшин Талтин адунас ирсн ажрһж, Баана Бадмин адуна гү кеелтэсн бээж. Теднэс һарсн үрн — хурдн зеерд бол-жана.

Бадмин адуч йовад, хөөннь колхоз-совхоз болсн ца-гт адуһан тууһад «Улан малчд» ирж адуч болсн Дор-жин Шоша келдг билэ:

Күн болх — баһасн, күлг болх — уһһнас гидг орта гиж саннав. Эн хурдн зеерд баһ цагасн өкэр, кевлүнь бээһэ. Уһһн цагтан дел сүүлэн делскэд, мел экэн эргэд довтлад бээдмн. Сарва—дааһ орад ирхлэрн бийэн та-тад, улм сээхрэд, кев-янзнь кевлгдэд ирлэ.

Гүүг хэлэж, шалһж, темдглж бээсн адуч зеердиг үрө болһчкад сурһна. Аду хэрүлдг, цалмд дассн, цалм хаяд оркхла, хэрү тогтн тусад дөрвн көлэрн тулж ишкэд, ямаранчн мөр торһдг, одн төөлтэ хооһан унад, килһсн хар арһмжиг эвкэд, адуч көвкэһэд хатрад һархла, зее-рд түүг мел медсн кевтэ, адунас һарч ооляд, өөрдж өгл уга бээнэ.

Болв, дадмг адуч аду эргсн болж йовад, зеердд өөрд-
дж йовад одн төөлгтгиг «чу» гинэд оркна. Хо күлг хав-
таһад одна. Зеерд сүүлэн саадглад харна, болв, цаг-
лань өөдэн хайсн килһсн арһмжин төөлг үүнэ толһа
деер моһа мет матьхлзж йовад, өмскгдэд тусна. Күзүн-
дэн деес күргэд уга зеерд күгдлэд деегшэн һэрэднэ.
Болжахмн уга. Хо күлг дөрвн көлэрн һазрт шаагдж
одсн мет зогсж бээнэ. Эзнэ, цалм хайж алддго Доржин
Шоша, килһсн арһмжан барун дөрөннь дор тэвж өвд-
гэрн дарж чирдэнэ.

Зеерд зерлг бийэн үзүлэд, һэрэдэдл бээнэ. Килһсн
арһмж күзүнднь шигдэд, хоолынь бооһад, ухаһинь мон-
длулад ирнэ. Күлг күн хойр дөрлдэ кеснд, күн диилв.
Зеерд деегшэн һэрэдэд, һазрас хойр алд һарчкад, хэрү
нүһрж киисв.

Алтн урласнь цаһан көөсн һарв, алг хойр нүднэснь
нульмсн асхрв. Хамрарн бүшкүрдж аһар киилв. Минь эн
эмсхл күлэжэсн адуч мөрнэсн үкс бууһад, хурдлж
одад, килһсн арһмжиг сулдхад, мөрнэ толһаһас авч ха-
яд, маляһан барун һартан атхад, мөрн деер мордад орк-
на.

Зеерд, диилгдшго санатаһар, сулдсн болж санад,
инцхэхэд, угзрад босна. Болв, нурһн деернь күн наал-
дж одсн сууна. Адучиг авч хайх санаһар зеерд өмэрэн-
хооран бухж һэрэднэ. Күн унж өгхш. Өмн хойр көлэрн
өвдглж киисн, ар хойр көлэрн ишклэд авна. Күн торад
бээнэ.

Арһ тасрад, зеерд тег темцэд харна, тенд күрч бас
нег арһ хээх саната йовна. Адуч эс медсн болад, шова-
һад сууна.

Хазар-эмэл уга мөрнд, һанцхн малята мордна гидг,
шамдһа-дүүвр цагин баһ насна эрдм бээсмн.

Болв, эн Доржин Шошан дасж одсн эрдм. Күн кү-
лг хойр кеер кесгтэн йовж-йовж, асхн шидр адуч ма-
ляһнь ишэр мөрэн залад, күрч ирнэ.

Тиигж зеерд эмэлэр ундг мөрн болсмн. Дөн күрэд ирхлэ, мөрнэ хав нарад, кесг урлданд ордг болад ирнэ. Туулданд тавн Буурла: Манжинхн, Жеежинхн, Бээцхэнхн, Ик Буурл, Баһ Буурл дотран кесн урлдан болһна мөрэ авч, андрсн хурдн күлг болж харв.

Адгин, Ачнра урлданд орад, ахлгч мөрөһинь авч ирэд, Хурдн Зеерд гидг нер зүүсн күлг болж харна. Мөрнэ хурдн — мөрнэсчн учрна, хэлэхэд асрдг күүнэсчн ирнэ.

Урлдана мөриг татах кергтэ. Татана гисн бүкл эрдм. Шоша Зеердэн кезэчн татаһад, таг-яг кеһэд оркдг билэ. Урлданд белддг мөриг түрүлэд сээрүлх кергтэ, чинэн-чидл орулх. Тер учрар хойр-хурвн долан хонгт Зеердин арваһинь иклэд, өвсинь баһлад оркдг.

Довтлад оркхла, салькн чикнд биив-ятхан татад бээхлэ, мөрнд чидл-күчн орж гиж тоолх кергтэ. Хөөннь долан, хойр долан хонгт татах керг. Мөриг сүүдрт уяд, арваһинь кемжэлж өгэд, өвсинь баһлад, усна ормд үкрин үсэр, хар цээһэр услад оркдг. Көлднь цусн бичэ буутха гийһэд, өрүн асхн хойрт Зеердиг дөрвн-тавн дуунад довтлулад, бичкэр чиихлэд көлсн харсн цагтнь, хатрулж амрах кергтэ болжана. Иигэд белдсн мөрнэ геснь маля болад, бээсн чидлнь бөрвднь тогтад цуснь халад, чеежнь талваһад, шүрүснь чивһсн болж татгдад, шивсн шавр мет гүүдг болад, гиигрэд оддг мөн.

Бас нег хавр, ноһан шавшад урһчксн, нарн цонаһад халулдг болчксн цаг. Хурдн Зеерд хөв адуһан салһад авчксн, гүн уһһн угаг цэв-хааһаснь хазад цуглулад авч оркад, тедүкн идж йовад энд-тендэн харна. Талын ажрһ гү тал өөрдхэр седхлэ, хойр чикэн хээчлэд, өмн туруһарн һазр малтж, залу дууһар цуурдна. Үрэ-дааһн ажрһс Зеердин ду сонсж оркад, ик холаһур эрглднэ. Наста ажрһс мейэрклэд, ирж ноолдцхана. Болв, Зеерд тедниг эврэ гүд талан өөрдххш. Зөв медл уга, ик сана зүүһэд ирсн кер ажрһиг бөөрэснь зууһад, көлэрнь ишк-

лэд, төггинь һарһад тэвсмн. Талын ажрһсин гүд биш, эврэ бийднь һарһж өгсн гүүдэн дахж ядад, ик ард хо-
црж йовх кер ажрһ.

Эн жилэ майин ик байрт Хурдн Зеердиг таташго болж күүндэд, сэн тохм авх саната бээсмн. Яһдг бол-
вчн Хурдн Зеердин насн ирэд көгшрж йовна.

Урлдан болхин өмн, тавн-зурһан хонг үлдсн цагла, совхозин директорин дарук Хурдн Зеердиг эркн биш тататха гиж эаквр өгв. Адуч ирэд, мөргн-сөгдн зөвөн келэд, мөр татах цаг эс үлдсиг медулв. Болв, ахлач эврәһән келчкэд суув.

Тер болад, адһн-шидһн Хурдн Зеердиг татасн болад урлданд авад ирнә. Олн-әмтн хурчксн, олн мөрд цуг-
лулгдсн, Хурдн Зеерд халж одсн дор ормдан бульглад, өвснә бүчр деегүр эрә туруһан күргэд, нисэд бэәнә.

Цагнь ирхлә, урлдана бәәһин өөр нәәмн мөрн цервв. Нәәмн мөрн нәәмн дуунад довтлх. Хурдн Зеердиг шко-
лын шовһр хар көвүн унчксн биилүләд бэәнә. Тохм деер көвчг татчксн, көвүн мөрнә дел деер наалдад бәә-
нә.

Урлда һарджасн күн улан дарцгар дайлад оркв, урлдана мөрд, хасн сумн мет, хаһрлдад һарад одв. Шовһр хар көвүн төгрг межән дотр ам эзлсн, тал дун-
днь йовна. Хойр эргэд, һурвдгч эргцд көвүн Зеердин аминь невчк тэвж өгэд, өмн йовсн мөрдиг күцэд-күцэд, давад, бә деер урлда толһалад һарад одв.

Өмннь Зеердиг үзж йовсн улс дотран санжана: «Хурдн Зеерд хуучарн һарад аашна».

Тернь үнн: һурвдгч эргцд цугтынь күцэд, дөрвдгч эргцд бәргдл уга оддг мөрн бээсмн.

Шовһр хар көвүн мөрнә аминь дөңнә йовж, барун һартк ташмгарн ки дайлад, зүн сүүһинь дораһур ард йовсн мөрд хэләһэд йовна. Өрәлднь һарад орксн цагт, хэлән гихнь, хойр мөрн ардас сүл бәрлдэд ирж йовхнь үзгдв. Көвүн мөрнәннь ам сулдхн йовж, дәкн ки дайлад

хэлэнэ. Зүн бийэр халтр мөри давад харч йовна, барун бийэр ут кер мөри күзүһэн сунһад оркесн, Зеерд ажрһас амн үлү һарад ирв.

Өмннь бэ өөрдэд йовна. Довтлач көвүн жолаһан сулдхж оркад, ташмгарн мөрнәннь элкэр ораһад авв. Кедү-кедү довтлсн болхв, көвүн Зеердиг цокж үзэд уга билэ. Түүг медсн мет, Зеерд бээсн чидлэн һарһад, сунад одв. Өмн туруһан өргнәннь өмн холд тэвэд, ар хойр туруһан һазрт шигдж тулад, хойр бөрвднь машинэ эрэс тэвсн мет, шүүрснь татгдад, өмэрэн эвкгдэд одв.

Дөнн наста мөрд дөгэтэ болад, Зеердин өөгүр давлдад харв. Баһ цаган сансн Зеерд бээсн чидлэн дөрвн көлдэн хураһад, күрэд давх санаһар күгдлэд харв.

Мөрнэс — мөри һардг, залуһас — залу һардг. Эн үлгүр Зеерд меддго бээсн болна. Харч дассарн кезэчн өмн ирх саната. Көвүн шавдад-гүвдэд йовна, Зеерд асхрад гүүһэд йовна. Өмн һарсн хойр мөри тасрад һарх бээдлтэ. Хурдн Зеерд эдниг күцх санаһар бээсн чидлэн бас һарһв. Болж бээхш, көгшн зүркн чичрэд, ки давхцад ирв.

Олна хээкрлдэн сонсгдна:

— Хурдн Зеерд, Хурдн Зеерд!

Түүг сонсж оркад, Хурдн Зеерд бухад одв, болв, көлнь ээдрэд, нисж киисэд, көлврэд йовад одв.

Хурдн Зеерд аһуул, уһһн кевтэ инцхэхэд, эмнь һарна. Тооснд хутхлдад одсн шовһр хар көвүн босж ирэд, Хурдн Зеердин толһаг өвдг деерэн тэвчкэд, асхрулж уульв. Алг хар нүднэснь асхрсн бүлэн хар нульмсн көвүнэ тооста чирэхэр гүүһэд, һазрин тоосн деер дусв.

Бор маштг

Бор маштг — энгин күлг билэ. Тер совхозин конюшньд бээдг, тергнд чигн татдг, эмэлд чигн зокмжта мөри.

Совхозин ахлачнр иигэн-тиигэн йовхларн эрк биш

эн мөр булалддг. Терүнэ учрнь бас бээнэ. Бор маштг — күчр жора мөрн — көлглхд амр күлг. Эмэлин өмн бүүрг деер ааһта ус тэвсн бийнь, бор жоралад оркхла, тер усн цальгрл уга бээдг билэ.

Унхд амр, татхд — күдр болжана. Конюшньд мөр хэлэдг Бадмин Мөңкт гидг күн, эрк ууһад согтхларн, кезэңк дууг шинрүлэд Боран нигж магтдг билэ:

Сайг сээхн Бориннь сээр деер өслэв,
Сээхн седклтэ ээжиннь өвр деернь өслэв.

Тер цагт сурһулас ирсн баһчуд хэрхлэ, Бор маштгиг татж өгдг билэ. Мөрн сайглад хархла, седкл талваһад, байрлад, сайг сээхн Бориг магтх дурн күрэд ирдг билэ.

Бор маштг тергэрчн кесг эмт зөөсн, нурһн деерэн чигн кесг улс зөөсн мөрн билэ. Совхозин улс, ик-баһ уга эн мөрнд харм төрдг. Бор маштгиг сүл өдр үзсн улс нанд цээлһж өглэ.

Немшин фашистһр совхозд өөрдэд ирж. Совхозин улс олн мал-герән тууһад, дор һазр орад харна.

Мөрдөн йовулж оркад, Мөңкт Бориг тохж унад гер талан ирнэ. Хэлэн гихлэ, ар зо талас хортна танкс орад аашхнь үзгднэ. Герүр ордг арһ уга болад, уульн-цар сайглулад харч йовхлань школын багш комсомолк күүкн харһна. Мөрнэ сээр деер сундлхиг эрнэ. Арһ уга, зүн дөрөһөн сулдхад, күүкиг ардан сундлж авад харна. Хотнас зөвөр һарад орксн цагла дала йовһн улс һарад зулдж йовна.

Теднүр күрэд ирхлэ, көгшн коммунист Дорж мөрнд сундл гиж ээрнэ. Арһ уга, эмэлиннь өмн суулһж авад, Бор маштгин шүрүн жораһар һарад йовна.

Тер дотр — теңкән уга, авлдан тоодш, хортна танкс зулж йовсн улсиг күцэд, давад һарад йовна.

Сайг Бор делкэ деер болж йовх аюл медсн кевтэ, нурһн деерэн йовх һурвнар керг кел уга, сайглад йовна. Көлгнэ — көлгн болад, Шарадан һол һатлад, цаад

амнднь һарад авчкна. Һол һатлад һарад одсн мөртө
улс күцж чадш угаһан медэд, немш танкистнр маши-
һән зогсаһад, пулеметар хана. Бор маштгин өөр йовсн
хар мөрнө чеежд сумн тусад, көлврэд одна. Тедүкн йов-
сн тергнө нег мөрнь шавтад, киисв.

Бор маштг өмнк кевтән сайгла, толһа деегүр сумн
асхрад бээнэ. Генткн маштг бүдрсн болчкад, барун өмн
көл деерән унв. Деернь йовсн улс энд-тенд тусв. Цуг-
тан эрүл-дорул. Кедү бачм болвчн Мөнкт мөрнәннь ха-
зар-эмэлинь сулдхж авад, ээм деерән үүрэд, цааран-
днь һарч йовв. Эднэ хөв болад, һазрт бүрүл бууһад,
сө болв.

Бор маштг эврэ насндан көөсән күцсн, толһадан
шав авсн, энкр теегән дерләд унтад одсн тер болв.

Хойр күлг — хойр жирһл. Хурдн Зеерд хол һазр үз-
сн, олн худгин ус амссн, цусн халж урлданд һарч нернь
туурсн, алдр пертө бээһэд, урлданд диилгдхләри жирһ-
лән чиләсн.

Бор маштг болхла, эврэ нутгтан бээһэд, ик-баһ угад
көлгн болад, теднэ седкл авлсн олд икәр тусан күргсн
күлг.

Хоюрн йоста күлгүд бээсн учрар, ода күртл олна уха-
нас һарл уга йовхнь эн гиж келх кергтө.